

JEDYNE TAKIE IMPERIUM

„Lepszy czy gorszy – uczciwy czy niegodziwy – świat, jaki znamy, jest dziś w olbrzymiej mierze produktem imperialnej ery Wielkiej Brytanii” – twierdzi Niall Ferguson, wzięty historyk brytyjski – z urodzenia Szkot, w którego rodzinie nie kwestionowano etosu imperialnego. To właśnie szkockie referendum, w którym stanęła decydująca o dalszych losach Wielkiej Brytanii kwestia autonomii, jest dobrym pretekstem do opowiedzenia historii Imperium Brytyjskiego, które Szkoci budowali ramie w ramie z Anglikami i Irlandczykami, zaś zjednoczone królestwo Anglików, Szkotów i Irlandczyków stało się tego władztwa metropolią.

A było to imperium jedyne w swoim rodzaju. Największe w historii świata – w szczytowym okresie rozwoju, na przełomie XIX i XX w., zajmowało blisko 36 mln km kw. powierzchni na wszystkich kontynentach i żył w nim co piąty mieszkaniec Ziemi. Powstało na morzach, w celach merkantylnych, bez centralistycznego planu, niejako z marszu. Owszem, zbudowało potęgę na niewolnictwie, ale jeszcze bardziej na wolnym handlu. Posiadłości brytyjskie były kolonialnie wykorzystywane, ale też zasilane przez prądy cywilizacyjne monarchii konstytucyjnej i nowoczesnego społeczeństwa brytyjskiego. Rozpadło się właściwie bezkrwawo (przekształcając we Wspólnotę Narodów, Commonwealth), samo krwią płacąc w dwu wojnach światowych w obronie porządków liberalnych.

Do dziś imperium jest składową tożsamości angielskiej, ale spełniło także rolę kulturotwórczą i mitotwórczą daleko poza Wyspami Brytyjskimi. Można nawet zaryzykować twierdzenie, że – na tle innych podobnych systemów – było ono pod względem imperialnym tak dziwaczne, jak dziwaczni potrafili być w swych obyczajach Anglicy.

Zapraszamy na historyczną wędrówkę po wielkim Imperium Brytyjskim.

Jerzy Baczyński
Redaktor naczelny

Leszek Będkowski
Redaktor wydania

SPIS TREŚCI

Panuj Brytania nad falami	11	Gurkowie	53
Akty nawigacyjne, czyli pierwsze imperium	16	„The Economist”, dziecko imperium	56
Podboje za horyzontem	22	Zniewolona siła robocza	59
Kompania Wschodnioindyjska, czyli drugie imperium	28	Królowa, cesarzowa, babka Europy	71
Świątobliwi racjonalisci	34	Misjonarz odkrywca	75
Dwanaście wieków floty	40	Kolonizacja Afryki	77
Armia w cieniu Royal Navy	48	Mapa posiadłości brytyjskich w Afryce	77
Towary kolonialne	54	Walczący z Mahdim	82
Terytorium swobód ludzkich	60	Tożsamość Anglohindusa	91
Białe kobiety na peryferiach	65	Samotny skaut	97
Epoka wiktoriańska	72	Wizje byłego policjanta	103
Wiktoriańskie ładacznice	78	Struktura imperium	107
Brzemie białego człowieka	83	Pax britannica	108
Kodeks wychowawczy chłopca brytyjskiego	92	Mapa dzisiejszej Wspólnoty Narodów	111
Imperium dla dzieci	98	Mapy dekolonizacji	113, 114, 117
Wspólnota Narodów	105	Wojna angielsko-burska	115
Kręte ścieżki dekolonizacji	112	Lawrence z Arabii	118
Brytyjskie Terytoria Zamorskie	119	Mapa terytoriów zamorskich	120
Nowożytnie imperium kulturowe	122	Archiwa i dziedzictwo	126
Coraz mniej zjednoczone królestwo	127	Współczesna mapa Wielkiej Brytanii	127
Pięć minut chwały	130	Za Boga i Imperium	129
Imperia trwałe i chwilowe	135	Kolorowa metropolia	132

Detale

Kalendarium	5
Władcy Anglii i Wielkiej Brytanii	8
Mapa imperium	8
Żeglarz żeglarzy	21
Kauczuk, czyli pożytki z eksploracji	24
Seanse wieszania, czyli o dobrym klimacie dla nauki	27
Mapa Indii Brytyjskich	30
Architekci imperium	38
Trzy bitwy wojny siedmioletniej	52
North Gloucestershire Regiment	53

Na okładce:
Królowa Wiktoria
na kolorowanej
fotografii z 1886 r.

Na IV okładce:
Wodowanie okrętu
wojennego HMS
„Trafalgar” w stocz-
ni w Chatham
w 1820 r., akwarela
z 1836 r.

AUTORZY

Anna Brzezińska – miediewistka i pisarka.

Michał Leśniewski – dr hab., prof. w Instytucie Historycznym Uniwersyte-
tu Warszawskiego, w latach 1991–2009
współpracownik Ośrodka Studiów Amery-
kańskich UW, autor książek m.in. na temat
brytyjskiej Afryki Południowej, współpracow-
nik półrocznika „Werkwinkel. Journal of Low
Countries and South African Studies”.

Sławomir Leśniewski – adwokat, miłoś-
nik i badacz historii, autor książek popula-
ryzujących historię.

Wojciech Lipoński – prof. dr hab., histo-
ryk kultury brytyjskiej i sportu, związany od
1972 r. z anglistyką Uniwersytetu im. Ada-
ma Mickiewicza w Poznaniu, twórca i kie-

rownik Zakładu Związków Kulturalnych Pol-
sko-Anglosaskich (1978–2014), założyciel
i red. nac. „Polish-AngloSaxon Studies”,
od 1992 r. wykładowca i supervising pro-
fessor seminariów doktorskich Międzyna-
rodowej Akademii Olimpijskiej w Antycznej
Olimpii. Reprezentant Polski w ła, olim-
pijczyk (Tokio, 1964). Autor 15 książek
o tematyce anglistycznej i humanistycznej
sportu.

Piotr Olender – dr hab., historyk wojsko-
wości i wojen na morzu, prof. Państwowej
Wyższej Szkoły Zawodowej w Raciborzu.

Łukasz Przybyło – dr, wykładowca Aka-
demii Obrony Narodowej.

Iwona Sakowicz – dr hab., prof. Uniwer-
sytetu Gdańskiego, specjalistka w zakre-

sie historii powszechnej XIX w., głównym
przedmiotem jej zainteresowań są Rosja
i Wielka Brytania, autorka m.in. mono-
grafii „Imperium barbarzyńców: Rosja
Aleksandra II w brytyjskich opiniach pra-
sowych”.

Jacek Tebinka – dr hab., prof. Uniwersy-
tetu Gdańskiego, specjalista w zakresie
historii najnowszej i stosunków między-
narodowych; przedmiotem jego zainte-
resowań są stosunki polsko-brytyjskie
w XX w., autor m.in. monografii „Wielka
Brytania dotrzyma lojalnie swojego sło-
wa”, redaktor tomu „Polskie Dokumenty
Dyplomatyczne 1941”.

Dziennikarze POLITYKI:

**Adam Krzemiński, Marek Ostrowski,
Adam Szostkiewicz, Tadeusz Zawadzki**

PODRECZNE KALENDARIUM *Ważniejsze daty dla historii Anglii i Imperium Brytyjskiego*

Jerzy V
na polowaniu
na tygrysy
w Indiach, 1911 r.

I-XVI wiek

- 43** za cesarza Klaudiusza Rzymianie najeżdżają celtycką Brytanię
- 142** rzymska prowincja w Brytanii sięga do Wału Antonina (linia rzek Forth–Clyde w dzisiejszej Szkocji)
- 409** wygnanie z Brytanii resztek rzymskiej administracji cywilnej
- 449** podbój wyspy rozpoczynają plemiona germańskie Angłów, Sasów, Jutów i Fryzów; od Angłów wezmą później nazwę wszyscy nieceltyccy mieszkańcy wyspy (określani też mianem Anglosasów) oraz sama Anglia
- 500** początki Heptarchii – koalicji siedmiu królestw germańskich na wyspie (Wschodnia Anglia, Essex, Kent, Mercja, Northumbria, Sussex i Wessex)
- 597** Augustyn z Canterbury chrzci króla Kentu Athelberhta
- 927** zjednoczenie Heptarchii i powstanie Królestwa Anglii; pierwszym władcą Athelstan
- 1066** Normanowie pod wodzą Wilhelma Zdobywcy najeżdżają Anglię – w bitwie pod Hastings gromią wojska króla Harolda II
- 1192** Ryszard I Lwie Serce wyrusza na III wyprawę krzyżową
- 1215** król Jan bez Ziemi podpisuje Wielką Kartę Wolności
- 1337** początek tzw. wojny stuletniej (do 1453), serii konfliktów zbrojnych pomiędzy Anglią i Francją, których podstawową przyczyną był spór feudalny wokół statusu króla angielskiego wobec francuskiego, w związku z posiadaniem przez tego pierwszego lenn na kontynencie, a potem konflikt sukcesyjny, gdy do tronu po śmierci ostatniego z najstarszej linii Kapetyngów, Karola IV, zgłosił roszczenia także król Anglii Edward III
- 1455** początek tzw. wojny dwóch róż, konfliktu dynastycznego między rodami Yorków i Lancasterów

- 1485** zwycięstwo Henryka VII nad Ryszardem III pod Bosworth rozstrzyga wojnę dwóch róż; Tudorowie na tronie
- 1492** pierwsza podróż Kolumba na służbie królów hiszpańskich, odkrycie Ameryki; era wielkich odkryć geograficznych
- 1494** w układzie z Tordesillas, usankcjonowanym przez papieża Aleksandra VI, Portugalia i Hiszpania dzielą między siebie przyszłe tereny podbojów
- 1497** John Cabot, Włoch w służbie Henryka VIII, dopływa do Nowej Fundlandii i Labradoru; portugalski żeglarz Vasco da Gama wyrusza w podróż dookoła Afryki do Indii – do Kalkuty dociera w 1498
- 1509** na tron wstępuje Henryk VIII, twórca stałej marynarki brytyjskiej
- 1514** w Londynie powstaje korporacja Trinity House zajmująca się bezpieczeństwem nawigacji, początkowo na Tamizie
- 1534** akt supremacji, Henryk VIII głową angielskiego kościoła niezależnego od Rzymu
- 1553** Richard Chancellor wyrusza w pierwszą podróż w poszukiwaniu alternatywnej drogi do Chin – przejścia północno-wschodniego, dociera do Nowej Ziemi
- 1558** Anglia traci Calais, ostatnią posiadłość na kontynencie
- 1562** John Hawkins wyrusza w pierwszą ekspedycję w celu handlu niewolnikami między Afryką Zachodnią a Indiami Zachodnimi
- 1565** John Hawkins sprowadza do Anglii tytoń i pataty
- 1571** powstaje Giełda Królewska
- 1577** Francis Drake wyrusza z ekspedycją przeciw hiszpańskim posiadłościom w Indiach Zachodnich, która przekształca się w drugą po Magellanie podróż dookoła świata (do 1580)

- 1583** Humphrey Gilbert w imieniu Elżbiety I obejmuje we władanie Nową Fundlandię, początek angielskiej ekspansji kolonialnej
- 1584** Walter Raleigh dokonuje pierwszej nieudanej próby kolonizacji Wirginii – osada Roanoke w niewyjaśniony sposób opustoszała (1590)
- 1588** flota angielska rozbija hiszpańską Wielką Armadę w bitwie pod Gravelines
- 1599** powstaje The Globe Theatre wystawiający sztuki Szekspira (spłonął 1613)
- 1600** powstaje Kompania Wschodnioindyjska; William Adams (Anjin Miura), od 1604/05 doradca shoguna, dociera do Japonii

XVII wiek

- 1603** Kompania Wschodnioindyjska zakłada swoją pierwszą stałą faktorię – Bantam na Jawie
- 1628** petycja o prawo (Petition of Right), postulaty parlamentu wobec króla o charakterze konstytucyjnym
- 1641** parlament znosi Izbę Gwiazdzistą (ustanowiony w 1487 przez Henryka VII rodzaj sądu zajmującego się cenzurą)
- 1642** początek wojny domowej w Anglii (do 1651)
- 1644** John Milton wygłasza w parlamencie mowę w obronie wolności słowa, znaną pod nazwą „Aeropagitica”
- 1649** stracenie Karola I
- 1651** I akt nawigacyjny doprowadza do serii wojen z Holandią (1652–54, 1665–67, 1672–74)
- 1652** pierwsza kawiarnia w Londynie
- 1653** ukazują się „Instrukcje żeglugi” i „Instrukcje bojowe” Roberta Blake’a, podstawa angielskiej taktyki bitew morskich do końca epoki żaglowców
- 1655** Anglicy odbierają Hiszpanom Jamajkę, to pierwsza ich kolonia zdobyta kosztem innego państwa europejskiego
- 1660** powstaje Królewskie Towarzystwo Naukowe
- 1664** sformowano Admiral’s Regiment, będący początkiem brytyjskiej piechoty morskiej
- 1670** powstaje Kompania Zatoki Hudsona
- 1672** zrestrukturyzowana Królewska Kompania Afrykańska (założona w 1660) otrzymuje monopol na handel niewolnikami z Afryką Zachodnią
- 1679** uchwalenie Habeas Corpus Act o warunkach uwięzienia obywatela
- 1680** William Docwra i Robert Murray tworzą nowoczesny system dostarczania listów i przesyłek – London Penny Post (nazwa pochodzi od opłaty za przesyłkę wynoszącej 1 pens)
- 1686** Edmund Halley sporządza pierwszą mapę meteorologiczną pokazującą wiatry pasatowe
- 1687** w dziele „Philosophiae naturalis principia mathematica” Isaac Newton podaje prawo powszechnego ciążenia i zasady dynamiki
- 1688** tzw. chwalebna rewolucja – usunięcie dynastii Stuartów (do stycznia 1689)
- 1689** ustawa o prawach – faktyczna władza parlamentu
- 1689** Wilhelm III Orański królem Anglii i Szkocji
- 1694** powstaje Bank Anglii
- 1690** John Locke ogłasza „Rozważania dotyczące rozumu ludzkiego” i „Dwa traktaty o rządzie”
- 1697** pierwszy Civil List Act regulujący uposażenia urzędników królewskich
- 1699** William Dampier dociera do Australii i Nowej Gwinei

XVIII wiek

- 1701** wojna o sukcesję hiszpańską (do 1713); ustawa o następstwie tronu; angielski agronom Jethro Tull konstruuje siewnik

- 1704** zdobycie Gibraltaru (formalnie przyznany traktatem utrechckim)
- 1707** unia między Anglią a Szkocją, powstaje Zjednoczone Królestwo, monarcha Anglii zaczyna nosić tytuł króla Wielkiej Brytanii
- 1710** parlament reguluje prawa autorskie
- 1713** traktat w Utrechcie kończy brytyjski udział w wojnie o sukcesję hiszpańską, Brytania otrzymuje 30-letnie *asiento* – monopol na dostarczanie niewolników do hiszpańskich kolonii na Karaibach
- 1719** pierwsze wydanie powieści Daniela Defoe „Przypadki Robinsona Crusoe”
- 1730** John Hadley konstruuje oktant, przyrząd nawigacyjny do mierzenia wysokości ciał niebieskich nad horyzontem (po 1757 zastąpiony przez sekstant Johna Birda)
- 1738** ukazuje się „Traktat o naturze ludzkiej” Davida Hume’a
- 1739** wojna z Hiszpanią o zdominowanie handlu w Ameryce Środkowej, tzw. wojna o ucho Jenkinsa (do 1748)
- 1740** w posiadłości Fryderyka księcia Walii pierwsze wykonanie pieśni „Rule, Britannia!” Jamesa Thomsona (słowa) i Thomasa Arne’a (muzyka) podczas wystawienia „Alfreda” (współautor libretta David Mallet); wojna o sukcesję austriacką (do 1748)
- 1752** parlament zezwala na oficjalne używanie ciał skazańców w badaniach anatomicznych
- 1753** utworzenie British Museum (otwarte rok później)
- 1756** Wielka Brytania formalnie przystępuje do wojny siedmioletniej
- 1757** wygrana przez Brytyjczyków bitwa pod Plassey (Palasi), początek brytyjskiego panowania w Indiach
- 1760** powstaje Lloyd’s Register of Shipping, najstarsze i jedno z największych towarzystw klasyfikacyjnych statków
- 1761** pomyślne próby chronometru H-4 skonstruowanego przez Johna Harrisona
- 1763** pokój paryski kończy wojnę siedmioletnią, Wielka Brytania przejmuje większość francuskich kolonii w Ameryce i Indiach
- 1765** ustawy o opłatach stemplowych i kwaterunku wojska wywołują opór w 13 koloniach północnoamerykańskich
- 1768** James Cook wyrusza w pierwszą ekspedycję naukową (do 1771; kolejne wyprawy 1772–75 i 1776–79)
- 1770** klęska głodu w Bengalu powoduje śmierć 10 mln osób
- 1769** James Watt uzyskuje patent na maszynę parową (w 1775 przedłużony ustawą do 1800)
- 1776** brytyjskie kolonie w Ameryce Północnej, późniejsze USA, ogłaszają niepodległość
- 1783** traktat paryski kończy wojnę o niepodległość kolonii amerykańskich; początek drugiego imperium
- 1785** ukazuje się pierwszy numer dziennika „The Daily Universal Register”, od 1788 wydawanego pod nazwą „The Times”
- 1793** Francja wypowiada wojnę Wielkiej Brytanii, początek serii wojen z rewolucyjną i napoleońską Francją (do 1815)
- 1795** Brytyjczycy po raz pierwszy zajmują Kolonię Przylądkową na południu Afryki
- 1796** Edward Jenner publikuje „O badaniu przyczyn i efektów szczepienia ospy”
- 1800** Brytyjczycy zdobywają Maltę

XIX wiek

- 1801** w życie wchodzi akty o unii Zjednoczonego Królestwa z Irlandią (przyjęte w 1800)
- 1802** w Londynie budowa doków zachodnioindyjskich (obecnie na tym miejscu znajduje się dzielnica Canary Wharf); rozpoczęcie pomiarów geodezyjnych Indii
- 1803** dziewiczy rejs „Charlotte Dundas”, pierwszego statku z napędem parowym

- 1805** w bitwie pod Trafalgarem admirał Nelson gromi połączoną flotę francusko-hispańską, początek niekwestionowanej dominacji Wielkiej Brytanii na morzach
- 1806** Francis Beaufort sporządza skalę siły wiatru
- 1812** wojna brytyjsko-amerykańska (do 1815)
- 1813** Kompania Wschodnioindyjska traci monopol na handel z Indiami
- 1815** bitwa pod Waterloo, ostateczna klęska Napoleona pobitego przez koalicję angielsko-pruską pod dowództwem Wellingtona
- 1815** ustawa zbożowa regulująca handel produktami rolnymi
- 1819** Brytyjczycy zakładają faktorię handlową w Singapurze (od 1824 własność brytyjska, od 1826 jako baza marynarki wojennej)
- 1829** Catholic Relief Act, zniesienie dyskryminacji katolików
- 1833** zniesienie niewolnictwa w imperium; Kompania Wschodnioindyjska traci monopol na handel z Chinami
- 1837** koronacja królowej Wiktorii
- 1841** Hongkong pod okupacją brytyjską (kolonia Korony od 1842)
- 1843** powstaje „The Economist”
- 1845** zaraza ziemniaczana przyczyną wielkiego głodu w Irlandii (do 1852), emigracja ok. 2 mln osób
- 1846** zniesienie ustaw zbożowych, umocnienie roli burżuazji kosztem arystokracji
- 1848** pierwsza ustawa o zdrowiu publicznym wprowadzająca wymagania dotyczące wodociągów i kanalizacji, oczyszczania ścieków i brukowania ulic
- 1850** pierwszy komercyjny podmorski kabel telegraficzny położony w poprzek kanału La Manche (kabel transatlantycki w 1865)
- 1851** w londyńskim Pałacu Kryształowym pierwsza Wielka Wystawa Światowa
- 1853** wojna krymska (do 1856)
- 1854** David Livingstone wyrusza w pierwszą ekspedycję w głąb Afryki
- 1856** Henry Bessemer na posiedzeniu Brytyjskiego Towarzystwa Naukowego prezentuje nową metodę wytwarzania stali
- 1856** wspólna interwencja Wielkiej Brytanii i Francji w Chinach – druga wojna opiumowa (do 1860)
- 1857** powstanie sipajów w Indiach (do 1858)
- 1858** Korona przejmuje bezpośrednie rządy w Indiach
- 1859** ukazuje się dzieło Charlesa Darwina „O pochodzeniu gatunków”; John Stuart Mill publikuje esej „O wolności”
- 1861** HMS „Warrior”, pierwszy oceaniczny okręt pancerny Royal Navy, wchodzi do służby
- 1863** powstaje Football Association, najstarszy związek piłki nożnej
- 1867** Konfederacja Kanadyjska jako pierwsza kolonia uzyskuje status dominium
- 1874** formalne rozwiązanie Kompanii Wschodnioindyjskiej
- 1879** pierwsza dostawa mrożonego mięsa dociera do Londynu z Australii
- 1882** przejęcie przez Brytyjczyków kontroli nad Kanałem Sueskim (otwartym w 1869)
- 1884** oblężenie Chartumu przez mahdystów (do 1885)
- 1887** pierwsze posiedzenie Konferencji Kolonialnej (później Imperialnej) – zgromadzenia przywódców kolonii i dominium
- 1889** Naval Defence Act ustanawia dla floty standard dwóch przeciwników
- 1891** powstanie Mahdiego (do 1899)
- 1894** ukazuje się „Księga dżungli” Rudyarda Kiplinga
- 1898** w bitwie pod Omdurmanem wojska Kitchenera dokonują rzezi mahdystów – pierwsze bojowe użycie karabinów maszynowych; francusko-brytyjski spór

o Faszodę w Sudanie, którego pokojowe uregulowanie było zapowiedzią sojuszu

1899 druga wojna burska (do 1902); ukazuje się poemat „Brzemie białego człowieka” Rudyarda Kiplinga

1900 uruchomienie pierwszego obozu koncentracyjnego dla Burów w Potchefstroom

XX wiek

- 1904** Entente cordiale, sojusz Wielkiej Brytanii z Francją kończy wielowiekową rywalizację
- 1906** wodowanie HMS „Dreadnought”, pierwszego nowoczesnego pancernika
- 1907** Baden-Powell uruchamia pierwszy obóz dla chłopców – początek ruchu skautowego
- 1914** Wielka Brytania przystępuje do wojny przeciwko Niemcom i Austro-Węgrom
- 1917** Jerzy V ustanawia Order Imperium Brytyjskiego
- 1919** irlandzka wojna o niepodległość (do 1921); ustawa o rządzie Indii (kolejna w 1935)
- 1920** ustawa o rządzie Irlandii, na jej mocy w 1921 podział Irlandii na Północną i Południową
- 1921** powstaje Wolne Państwo Irlandzkie na prawach dominium; traktat irlandzko-brytyjski (ratyfikowany 1922); pierwsze formalne użycie terminu Brytyjska Wspólnota Narodów
- 1922** utworzenie BBC
- 1924** powstają linie lotnicze Imperial Airways (zlikwidowane 1939)
- 1926** deklaracja Balfoura o równości Zjednoczonego Królestwa i dominium w ramach Commonwealthu
- 1931** Statut Westminster, wprowadzenie równości legislacyjnej między dominiami a metropolią
- 1935** akt konstytucyjny Indii
- 1939** Wielka Brytania, Nowa Zelandia i Australia wypowiadają wojnę Niemcom, następnie robią to Związek Południowej Afryki i Kanada
- 1941** na pokładzie HMS „Prince of Wales” prezydent Roosevelt i premier Churchill podpisują Kartę Atlantyczną
- 1945** powstaje ONZ, Wielka Brytania wśród członków założycieli
- 1947** niepodległość i podział Indii na dominia Pakistan i Indie; następnie niepodległość Indii i Pakistanu
- 1948** niepodległość Birmy i Ceylonu
- 1949** deklaracja londyńska umożliwia republikom członkostwo we Wspólnocie, powstaje tzw. New Commonwealth; ukazuje się „Rok 1984” George’a Orwella
- 1957** niepodległość Ghany i Malajów, przyspieszenie dekolonizacji
- 1965** utworzenie Sekretariatu Wspólnoty
- 1971** deklaracja singapurska, ustanowienie zasad członkostwa Wspólnoty
- 1973** Wielka Brytania przystępuje do EWG
- 1980** niepodległość Zimbabwe, ostateczny koniec imperium kolonialnego
- 1982** wojna o Falklandy z Argentyną
- 1991** deklaracja z Harrare, doprecyzowanie zasad Wspólnoty; wraz z deklaracją singapurską uznawana za jej nieformalną konstytucję
- 1997** przekazanie Hongkongu ChRL
- 1998** ustawa o rządzie Walii – autonomia Walii; akt o Szkocji – autonomia Szkocji, powołanie po niemal trzechsetletniej przerwie szkockiego parlamentu

XXI wiek

- 2014** referendum niepodległościowe w Szkocji

Opr. Tadeusz Zawadzki

DYNASTIE WŁADCY ANGLII I WIELKIEJ BRYTANII

Dynastia saska z Wessex:

Egbert	802–39
Ethelwulf	839–56
Ethelbald	856–60
Ethelbert	860–65 lub 66
Ethelred I	865(66)–71
Alfred Wielki	871–99
Edward Starszy	899–924

Dynastia saska (całej Anglii):

Athelstan	924–39
Edmund I	939–46
Edred	946–55
Edwig	955–59
Edgar	959–75
Edward Męczennik	975–78
Ethelred II	978–1013, 1014–16
Edmund II Żelaznobi	1016

Dynastia duńska (Skjoldungowie):

Swen I Widłobrody	1013–14
Kanut Wielki	1016–35
Harold I	1035–40
Hardekanut	1040–42

Dynastia saska:

Edward Wyznawca	1042–66
Harold II	I–X 1066
Edgar Atheling	1066

Dynastia normańska:

Wilhelm I Zdobywca	1066–87
Wilhelm II Rudy	1087–1100
Henryk I	1100–35

Dynastia z Blois:

Stefan z Blois	1135–54
----------------	---------

Dynastia Plantagenetów:

Henryk II	1154–89
Ryszard Lwie Serce	1189–99
Jan bez Ziemi	1199–1216
Henryk III	1216–72
Edward I	1272–1307
Edward II	1307–27
Edward III	1327–77
Ryszard II	1377–99

Linia Lancaster:

Henryk IV	1399–1413
Henryk V	1413–22
Henryk VI	1422–61 i 1470–71

Linia York:

Edward IV	1461–70
	i 1471–83
Edward V	1483
Ryszard III	1483–85

Dynastia Tudorów:

Henryk VII	1485–1509
Henryk VIII	1509–47
Edward VI	1547–53
Joanna Grey	VII 1553
Maria I	1553–58
Elżbieta I	1558–1603

Dynastia Stuartów:

Jakub I	1603–25
Karol I	1625–49

Republika i Protektorat:

Republika	1649–53
Oliver Cromwell, lord protektor	1653–58
Richard Cromwell, lord protektor	1658–59
Republika	1659–60

Dynastia Stuartów:

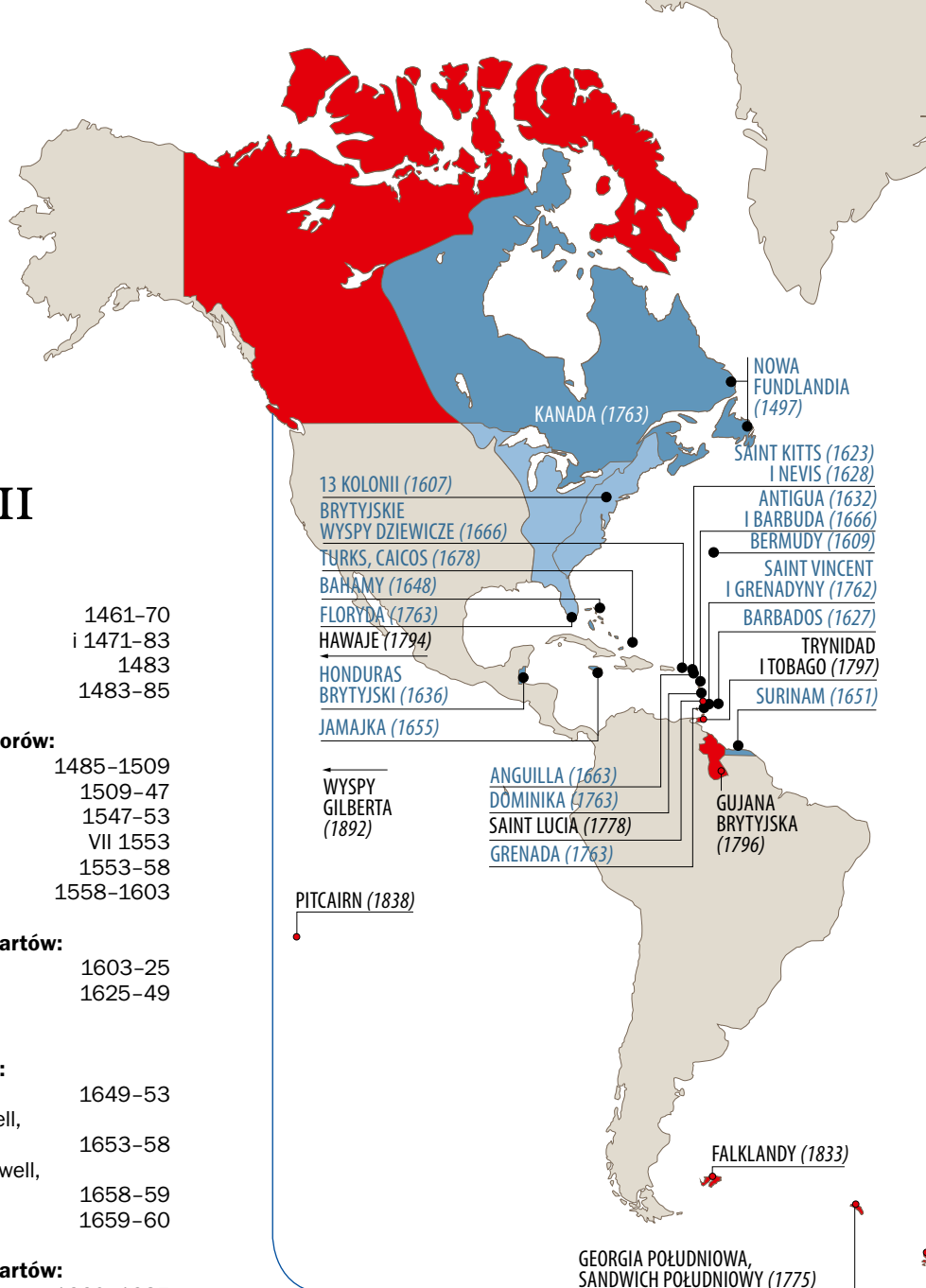
Karol II	1660–1685
Jakub II	1685–88
Wilhelm III Orański, stadhouder	1689–1702
Maria II Stuart, współrządy z mężem	1689–94
Anna Stuart	1702–14

Dynastia hanowerska (Welfowie):

Jerzy I	1714–27
Jerzy II	1727–60
Jerzy III	1760–1820
Jerzy IV	1820–30
Wilhelm IV	1830–37
Wiktoria	1837–1901

Dynastia Sachsen-Coburg-Gotha (od 1917 r. Windsor):

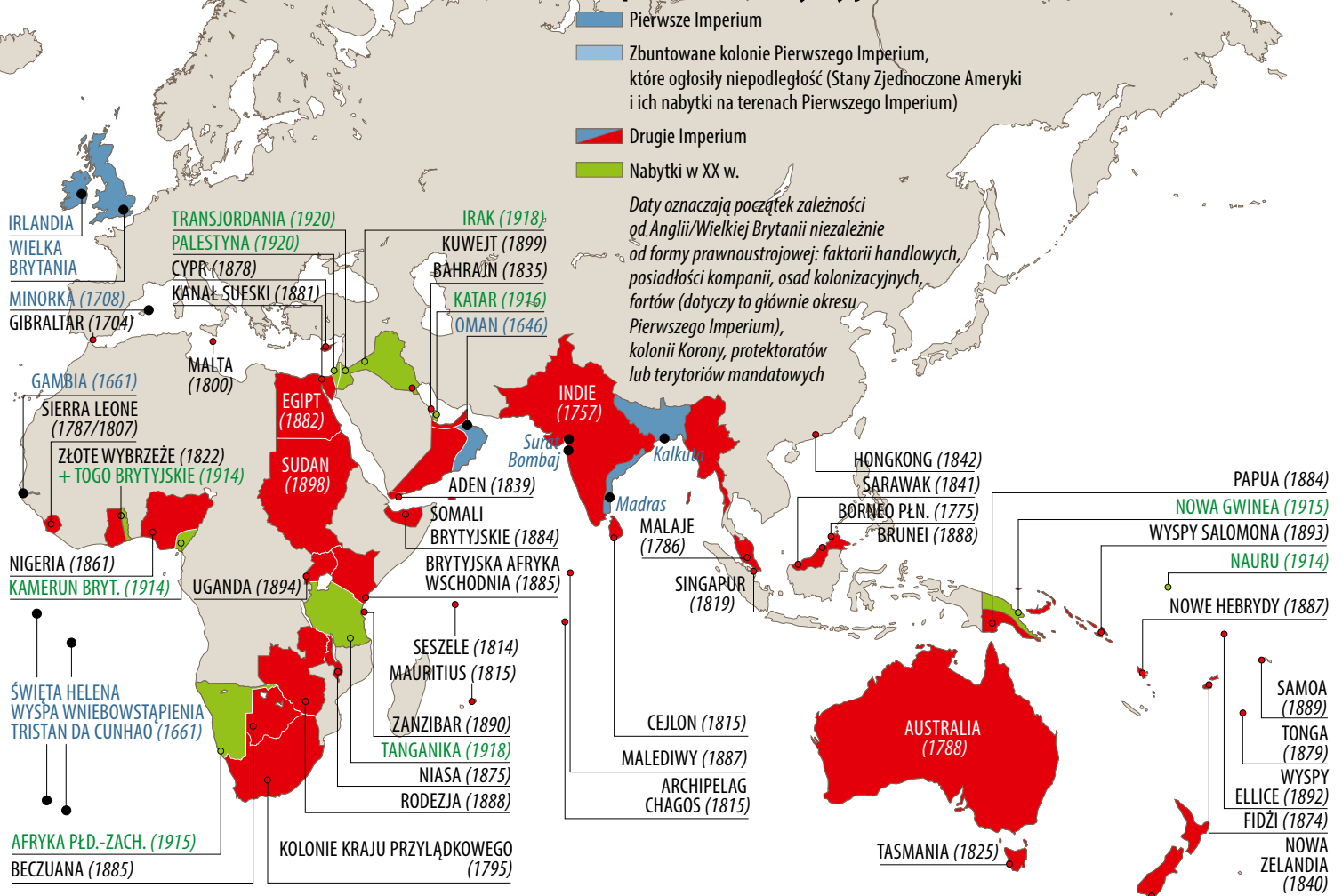
Edward VII	1901–10
Jerzy V	1910–36
Edward VIII	1936
Jerzy VI	1936–52
Elżbieta II	1952–

Za panowania Jana tytuł króla Anglików (*rex Anglorum*) został zastąpiony tytułem króla Anglii (*rex Angliae*). Określenie Wielka Brytania oficjalnie weszło w użycie w 1707 r. Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii zostało proklamowane w 1801 r. W latach 1876–1948 monarcha używał także tytułu cesarza Indii.

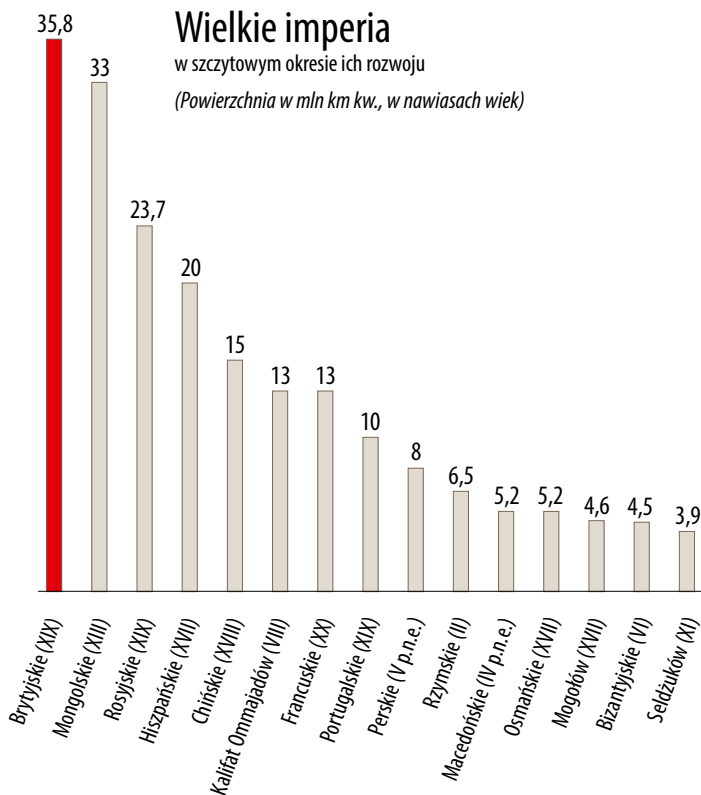
Kolorem (i jego intensywnością) zaznaczyliśmy monarchów, za których panowania imperium zaczęło powstawać, stało się potęgą, a następnie rozpadło – przekształcając we Wspólnotę Narodów (*Commonwealth*).

Imperium Brytyjskie w 1920 r.

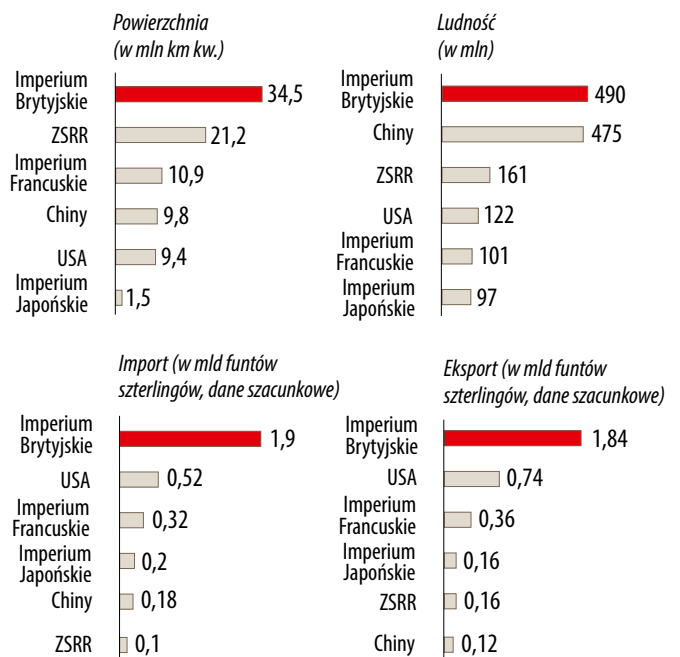
Wielkie imperia

w szczytowym okresie ich rozwoju
(Powierzchnia w mln km kw., w nawiasach wiek)

Potęga Imperium Brytyjskiego

Mocarstwa światowe w latach 20. XX w.

Źródło: Historical Atlas of the British Empire

[Kup książkę](#)

*To morza stworzyły imperium, którego sercem był mały kawałek Europy,
oblany ze wszystkich stron wodami i skazany na politykę morską.*

PANUJ BRYTANIO NAD FALAMI

WOJCIECH LIPOŃSKI

Wyspy Cynowe. Morze zawsze odgrywało doniosłą rolę w rozwoju Wysp Brytyjskich. W starożytności cyna, transportowana z terenów dzisiejszej Kornwalii i kilku przybrzeżnych wysepek, była składnikiem stopu z miedzią, dającego brąz, przez wieki podstawowy metal w rozwoju kultury śródziemnomorskiej. Dał nazwę całej epoce, ale i później, zmodyfikowany jako spiż, odgrywał niebagatelną rolę. Stąd Herodot określał te rejony Europy jako Wyspy Cynowe – Nessoï Kassiterides. Rzymianie, którzy od 43 r. n.e. okupowali część największej z wysp, którą określali jako Britannia Magna, zapoczątkowali komunikację morską na szerszą skalę. Powstało kilka portów; niektóre, jak Portus Adurni, czyli dzisiejsze Portsmouth, a przede wszystkim Londinium – Londyn, odgrywały ważną rolę aż po czasy nowożytne.

Inwazje zza mórz. Germanie, wikingowie, woje Chrobrego. Po upadku Imperium Rzymskiego morzem dokonały inwazji na Brytanię plemiona germańskie Angłów, Saksonów i Jutów. Saksoni już wcześniej poznali zalety tych terenów – jako *federati* rzymscy broniący wybrzeża wyspy. Jego południowo-wschodni fragment otrzymał nawet nazwę Litus Saxonicus. Dokonane w 1939 r. odkrycie w Sutton Hoo ukazało niezwykle grobowiec Raedwalda, ostatniego władcy Anglii Wschodniej (jednego z królestw anglosaskich, założonego w VI w. przez przybyłych z kontynentu Angłów). Panował w VII w. i został pochowany w nadmorskim piasku wraz z całym statkiem i dobytkiem. Drewniana konstrukcja statku nie zachowała się, natomiast jej dokładny odcisk w piasku ukazał nieznana dotąd sztukę skutniczą epoki staroangielskiej.

Wkrótce jednak pojawili się na horyzoncie nowi żeglarze – wikingowie. Gdy pod ciosami ich toporów Anglia skurczyła się do niewielkiego skrawka hrabstwa Sommerset, Alfred Wielki odwojował znaczną część jej terytorium i przyhamował łupieżcze rajdy najeźdźców, m.in. za pomocą sławnych ścigaczy. Były to łodzie wojenne, mniejsze od wikingowskich, ale szybsze. Zniechęca wypływały z ukrycia w przybrzeżnych zatoczkach i po zatopieniu kilku łodzi napastników znikwały z pola widzenia. Morskie tradycje zapoczątkowane przez Alfreda kontynuowało z mniejszym i większym powodzeniem kilku jego następców, ale na przełomie X i XI w. nieudolność Ethelreda II uczyniła armię i flotę angielską bezradną. Nie potrafił tego szybko zmienić jego następca Edmund Żelaznobi.

W latach 1014–16 Swen Widłobrody ostatecznie podbił Anglię. Był w tym wspierany przez 300 podesłanych mu statkami wojów Bolesława Chrobrego, który w ten sposób pomagał szwagrowi, mężowi swej siostry Świętosławy (w tradycji germańskiej – Gunhildy). Syn Swena, z krwi pół-Piast, Kanut Wielki, zapewnił stworzonemu

przez siebie imperium anglo-duńskiemu rozkwit potęgi morskiej i w konsekwencji handlowej. Odtąd „angielscy” wikingowie dbali o bezpieczeństwo na morzu kupieckiej federacji miast; ta składała się najpierw z pięciu (Fifburgha, współcz. ang. Five Boroughs), a następnie siedmiu (Seofum Burgum – Seven Boroughs). O kilkadziesiąt lat wyprzedzała powstanie organizacji miast hanzeatyckich, choć historia przyznała jej rolę nieporównanie mniejszą.

Wojna stuletnia. W swej pierwszej fazie wojna stuletnia (1337–1453, patrz kalendarium) sprzyjała rozwojowi floty angielskiej. W 1340 r. Anglicy pod wodzą Edwarda III zwyciężyli armadę Francuzów na wysokości flandryjskiego miasta Sluys. Udział w niej wzięło aż 250 okrętów angielskich, podczas gdy flota francuska liczyła 190 jednostek. Anglicy zatopili niemal wszystkie okręty przeciwników i dokonali masakry ok. 15 tys. Francuzów i ich najemników.

Po Sluys nadmierna koncentracja Anglików na odzyskiwaniu terytoriów lądowych w Europie sprawiła, że ich flota podupadła. Biskup Chichester Adam de Moleyns ok. 1435 r. przestrzegał swych ziomków przed skutkami tego zaniedbania w wierszowanym traktacie „Paszkwil na politykę angielską” (The Libelle of Englyshe Polycye):

„O handle się zatroszczmy, Admiralicję trzymajmy,
Panowania w Wąskim Morzu nikomu nie oddajmy;
Jeżeli kupcom tej zachęty szybko przyzwolimy,
Tego co jest nam tak potrzebne, nigdy nie chybimy;
Jeśli oni będą bogaci, siła pomyślności
W kraju naszym wśród panów i ludu zagości”.

(Wąskie Morze to Kanał Angielski, zwany przez Francuzów La Manche).

Anglicy nie od razu posłuchali rad biskupa Chichester. W toku wojny stuletniej zwyciężali w większości lądowych bitew, ale przegrali ją w końcu, a jedną z przyczyn było to, że nie nadążano z zaopatrzeniem i posiłkami dostarczonymi drogą morską. Za czasów Henryka VI (panował z przerwami w latach 1422–71) flota angielska praktycznie przestała istnieć. Edward IV (panował z przerwami w latach 1460–83) wracał do Anglii z wygnania (tzw. wojna dwóch róż – patrz kalendarium) na statkach wypożyczonych w Burgundii i od Ligi Hanzeatyckiej.

Polityka morska Henryka VII. Dopiero Henryk VII (pan. 1485–1509) w pełni zrozumiał sens polityki morskiej państwa. I on przybył z wygnania na wynajętych statkach, ale wkrótce potrafił już pokonać flotę burgundzką i hanzeatycką, które wspomagały innych pretendentów do angielskiego tronu. I to za Henryka VII Anglia po raz pierwszy skierowała swą politykę morską na Ocean Atlantycki. Henryk był jednak świadomy, że

Hełmy odkryte w grobowcu Raedwalda (tzw. skarb Sutton Hoo), ostatniego władcy Anglii Wschodniej z VII w.

Na stronie obok: Alegoryczna ilustracja z 1910 r. do pieśni „Rule Britannia!” (Panuj Brytanie), skomponowanej w 1740 r., będącej nieformalnym hymnem Wielkiej Brytanii